УДК 34.044:347.94 **DOI:** https://doi.org/10.32631/v.2026.3.08

Оксана Крилова,
Товариство з обмеженою відповідальністю «Незалежні фахові експертизи» (молодший науковий співробітник);
https://orcid.org/0009-0009-3365-2404,
e-mail: nfe047@gmail.com

КОРЕЛЯЦІЯ ПРАВОВИХ КАТЕГОРІЙ «КОМЕРЦІЙНИЙ РИЗИК», «ІСТОТНА ЗМІНА ОБСТАВИН» ТА «ФОРС-МАЖОР»

Ризик є фундаментальною характеристикою підприємницької діяльності та визначальним чинником поведінки суб'єктів господарювання в умовах економічної мінливості і невизначеності. Комерційний ризик як іманентний елемент підприємницької діяльності за умови належного прогнозування та управління виконує конструктивну функцію, сприяючи адаптивності, стійкості і стратегічному розвитку суб'єктів господарювання. Натомість істотна зміна обставин має об'єктивно непередбачуваний характер, виходить за межі звичайних коливань господарського середовища та може зумовлювати необхідність перегляду або припинення договірних зобов'язань у зв'язку з порушенням балансу інтересів сторін.

У статті здійснено комплексний аналіз кореляції комерційного ризику, істотної зміни обставин та форс-мажору в договірному праві. Узагальнено положення національної доктрини та судової практики щодо їх співвідношення, а також виявлено ключові проблеми правозастосування, пов'язані з тенденцією до розширеного тлумачення комерційного ризику. Обґрунтовано, що така практика ускладнює застосування механізму, передбаченого ст. 652 Цивільного кодексу України, та може призводити до необґрунтованого покладення негативних наслідків на одну зі сторін договору, формуючи дисбаланс у договірних правовідносинах.

На основі проведеного дослідження запропоновано авторський підхід до розмежування зазначених правових категорій за критеріями передбачуваності, контрольованості та специфіки впливу на виконання зобов'язань. Доведено, що комерційний ризик охоплює сферу звичайної підприємницької діяльності та не є підставою для втручання в договірні відносини, тоді як істотна зміна обставин і форс-мажор мають виняткový характер та зумовлюють застосування спеціальних правових механізмів.

Авторські права: © 2026 належать авторам.
Подано для можливої публікації у відкритому доступі на умовах ліцензії Creative Commons Attribution (BY) (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Copyright: © 2026 by the authors.
Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (BY) license (https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Зроблено висновок, що чітке розмежування комерційного ризику, істотної зміни обставин і форс-мажору є необхідною умовою для забезпечення правової визначеності, передбачуваного договірного регулювання та досягнення справедливого балансу інтересів сторін, а також для запобігання зловживанню договірною свободою у правозастосовній практиці.

Ключові слова: ризик, комерційний ризик, істотна зміна обставин, форс-мажор, договірні зобов'язання.

Оригінальна стаття

Постановка проблеми

Забезпечення стабільності договірного обороту і реалізація принципу приватної автономії вимагають чіткого розмежування правових режимів реагування на зміну умов виконання зобов'язань. У сучасних умовах економічної турбулентності особливої актуальності набуває проблема кореляції комерційного ризику, істотної зміни обставин та форс-мажору як самостійних правових категорій.

Практика правозастосування свідчить про випадки змішування цих категорій, що проявляється в безпідставному віднесенні звичайного комерційного ризику до підстав звільнення від відповідальності або корекції зобов'язань. Такий підхід суперечить змісту принципу обов'язковості договору (*pacta sunt servanda*), знижує рівень правової визначеності й ускладнює уніфікацію правозастосування.

Тому актуальним є формування науково обґрунтованих критеріїв розмежування зазначених інститутів та окреслення меж їх застосування в договірних відносинах. Це сприятиме підвищенню передбачуваності правозастосування, забезпеченню балансу інтересів сторін та зміцненню стабільності цивільного обороту.

Стан дослідження проблеми

Проблематика співвідношення комерційного ризику, істотної зміни обставин та форс-мажору в договірних правовідносинах привертає увагу як вітчизняних, так і зарубіжних науковців. У національній цивілістичній доктрині питання розподілу ризиків у договірних зобов'язаннях, зокрема в контексті підприємницької діяльності, досліджувалися крізь призму принципу свободи договору й обов'язковості його виконання. Водночас істотну зміну обставин традиційно розглядають як винятковий інструмент корекції договірних зобов'язань, що застосовується за наявності передбаченої законом сукупності умов.

Форс-мажорні обставини, своєю чергою, аналізуються переважно як підстава звільнення від відповідальності за порушення зобов'язання, що має об'єктивний і непередбачуваний характер. Окремі аспекти зазначеної проблематики висвітлюються у працях, присвячених договірному ризику, відповідальності в разі невиконання

зобов'язань, а також адаптації цивільно-правових механізмів до умов економічної нестабільності.

У контексті цього дослідження доцільно звернутися до наукових праць таких авторів, як О. Андреєва, Л. Донець, М. Великанова, О. Вишневська, А. Григорук, Б. Карнаух, Л. Литвин, М. Лучко, О. Мельник, В. Примак, Н. Романенко, які зробили вагомий науковий внесок у вивчення питань, пов'язаних із підприємницьким ризиком, зокрема його різновидом – комерційним ризиком, а також ризиком істотної зміни обставин. Однак у науковій літературі все ще відсутній єдиний підхід до чіткого розмежування зазначених категорій, що детермінує неоднорідність їх тлумачення у правозастосовній практиці. Недостатньо розробленим залишається питання критеріїв відмежування комерційного ризику від підстав звільнення від відповідальності чи зміни або розірвання договору, що зумовлює потребу в подальшому науковому осмисленні цієї проблематики.

Мета і завдання дослідження

Метою статті є розроблення теоретично обґрунтованого підходу до розмежування понять «комерційний ризик», «істотна зміна обставин» та «форс-мажор» у договірному праві, а також визначення меж їхнього застосування і правових наслідків для сторін зобов'язання. Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі *завдання*: проаналізувати доктринальні підходи й узагальнити судову практику щодо кожної з досліджуваних категорій; виявити проблеми правозастосування, пов'язані з тенденцією до розширеного тлумачення комерційного ризику; обґрунтувати чіткі критерії диференціації цих інститутів за ступенем передбачуваності і контрольованості.

Наукова новизна дослідження

Теоретично обґрунтовано та системно інтерпретовано кореляцію комерційного ризику, істотної зміни обставин і форс-мажору як самостійних правових категорій договірного права крізь призму критеріїв передбачуваності, контрольованості та специфіки впливу на виконання зобов'язань. Запропоновано концептуальну модель їх розмежування у вигляді ієрархічної градації правових явищ – від іманентного елемента підприємницької діяльності до виняткових юридичних фактів, що зумовлюють модифікацію або припинення договірних правовідносин. Доведено, що тенденція до розширеного тлумачення комерційного ризику деформує зміст механізму істотної зміни обставин, що обґрунтовує необхідність упровадження уніфікованих підходів до їх правової кваліфікації в судовій практиці.

Виклад основного матеріалу

Обов'язковість виконання договору – визначальний принцип договірного права, відображений у ст. 629 Цивільного кодексу України

(далі – ЦК України)[1], який історично пов'язаний із фундаментальними принципами римського права *pacta sunt servanda* (договори повинні виконуватися) та *favor contractus* (перевага договору). Ці принципи забезпечують стабільність цивільного обороту, визначеність наслідків і передбачуваність правовідносин.

Укладаючи договір, сторони розраховують на його належне виконання, що гарантує стабільність правовідносин. Водночас значна частина договірних зобов'язань має алеаторний характер, тобто передбачає наявність ризиковості. Беручи на себе цей ризик, сторона зобов'язується виконати договір, навіть якщо подальші зміни економічних умов спричиняють для неї збитки [1, с. 97].

Економічний аналіз засвідчує, що в договірних відносинах завжди існує невизначеність. Такі відносини ґрунтуються на ризику та випадковості, і жодна сторона не може повністю контролювати ці ризики, які не можуть бути повністю інтегровані до договору або усунуті [2, с. 135].

Договірні зобов'язання, виконання яких здійснюється протягом певного часу, характеризуються об'єктивною невизначеністю щодо незмінності умов їх реалізації. Попри погодження сторонами умов договору, на момент його укладення неможливо повною мірою передбачити всі обставини, здатні вплинути на динаміку договірних прав та обов'язків. Саме тому ризик є об'єктивною характеристикою життєвого циклу договору та супроводжує його від моменту укладення до припинення.

Термін «ризик» (від грец. *ridsikon, ridsa* – скеля) історично означає небезпеку або загрозу. У словнику Мерріам-Вебстер термін «ризик» визначено як «небезпека, ймовірність збитків чи втрат»[2]. Своєю чергою, економічна література трактує ризик як імовірність (або загрозу) втрати підприємством частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи виникнення додаткових витрат унаслідок здійснення певної виробничої або фінансової діяльності [3, с. 133]. У правовій доктрині ризик визнається комплексною категорією, що охоплює як об'єктивні чинники (вплив зовнішнього середовища), так і суб'єктивні (наслідки управлінських рішень). Відповідно до ДСТУ ISO Guide 73:2013 «Керування ризиком. Словник термінів» (ISO Guide 73:2009, IDT) ризик визначається як невизначеність щодо досягнення цілей,

[1] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // База даних (БД) «Законодавство України» / Верховна Рада (ВР) України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 27.04.2026).

[2] Risk // Merriam-Webster Dictionary : сайт. URL: https://www.merriam-webster.com/dictionary/risk (дата звернення: 27.04.2026).

що випливає з неповноти інформації та багатоваріантності розвитку подій[1].

Основними характеристиками ризику є:

– об'єктивність – наявність реальних економічних явищ, що можуть прямо або опосередковано впливати на становище певної організації (наприклад, відкриття, яке революціонізує енергетичну галузь);

– суб'єктивність – ризик пов'язаний із недосконалістю процесу ухвалення рішень людиною, що неминуче спричиняє можливість помилки;

– незалежність – ризик може виникати внаслідок дій окремих осіб, навіть якщо вони не є навмисними або свідомими;

– надзвичайність – невизначеність місця, часу або суб'єкта виникнення ризику, що ускладнює його передбачення;

– випадковість – відсутність чіткої статистичної закономірності в настанні подій;

– статистична закономірність – у деяких випадках можна визначити ймовірність впливу ризику на підприємницьку діяльність [4, с. 56–57].

Узагальнюючи викладене, слід зазначити, що ризик є іманентною характеристикою договірних правовідносин, яка об'єктивно супроводжує їх на всіх етапах – від укладення до виконання договору. Прийняття ризику сторонами виступає необхідною передумовою функціонування договірного механізму та реалізації принципу свободи договору.

Водночас не кожен ризик може бути підставою для звільнення від відповідальності або зміни договірних зобов'язань. Саме на цьому етапі виникає необхідність чіткого розмежування комерційного ризику як звичайного елемента підприємницької діяльності, істотної зміни обставин як виняткової підстави корекції договірних умов та форс-мажорних обставин як підстави звільнення від відповідальності. Відсутність чітких критеріїв такого розмежування ускладнює правозастосування та створює передумови для довільного тлумачення зазначених категорій.

У науковій літературі та судовій практиці наголошується, що сутнісною ознакою підприємництва є його здійснення суб'єктами господарювання на власний ризик. Суб'єкт господарювання має прогнозувати можливі несприятливі зміни умов і ухвалювати відповідні рішення. Так, І. Чуприна визначає підприємницький ризик як діяльність суб'єктів господарювання, пов'язану з подоланням невизначеності в

[1] ДСТУ ISO Guide 73:2013. Керування ризиком. Словник термінів (ISO Guide 73:2009, IDT). Київ : Мінекономрозвитку України, 2014. 16 с.

ситуації неминучого вибору. У процесі такої діяльності наявна можливість оцінити вірогідність досягнення бажаного результату, невдачі і відхилення від мети, що містяться у вибраних альтернативах всіх видів підприємницької діяльності [5, с. 193]. Отже, підприємницький ризик є об'єктивною характеристикою господарської діяльності, що відображає необхідність ухвалення управлінських рішень в умовах невизначеності та ймовірності настання несприятливих наслідків.

Комерційний ризик як форма підприємницького ризику виникає у процесі реалізації товарів і послуг. До його основних проявів належать ризики збуту, транспортування, оплати, приймання продукції та інші, зокрема пов'язані з форс-мажорними обставинами [3, с. 144]. Як слушно зазначає Б. Карнаух, ризик підприємця не є абсолютним: він не охоплює надзвичайні та екстраординарні події, які виходять за межі нормальних комерційних очікувань і не могли бути враховані сторонами під час укладення договору [6, с. 66].

Управління комерційними ризиками має ґрунтуватися на системному підході, який передбачає реалізацію управлінських рішень на різних ієрархічних рівнях – горизонтальних і вертикальних, а також урахування взаємозв'язку між усіма складовими підприємницького ризику [7, с. 109]. Практичним інструментом регулювання виступає ДСТУ ISO 31000:2018 «Менеджмент ризиків. Принципи та настанови» (ISO 31000:2018, IDT), який визначає стандартизовану процедуру ідентифікації, оцінювання, моніторингу та документування ризиків.

Таким чином, ризик у договірному праві не є аномалією, а виступає його системоутворювальним елементом, що визначає динаміку виконання зобов'язань. Водночас принциповим є те, що вирішальне значення має не сам факт настання ризикової події, а її правова кваліфікація. Саме від неї залежить, чи покладаються негативні наслідки у сфері комерційного ризику на сторони, чи трансформуються у підставу для зміни або припинення зобов'язання, або ж звільнення від відповідальності.

Проблематика меж допустимого ризику набуває особливого значення в контексті трансформації зовнішніх умов виконання зобов'язань. Не всі ризики є передбачуваними або контрольованими. У певних випадках вони переростають у надзвичайні обставини непереборної сили – форс-мажор.

У правовій доктрині форс-мажор трактується як надзвичайні та невідворотні обставини, що виникають незалежно від волі сторін і роблять виконання зобов'язання фактично неможливим. Його ключовими ознаками є непередбачуваність, невідворотність, зовнішній характер, а також тривалість (тимчасовість або постійність). Наявність таких обставин може бути підставою для звільнення від відповідальності або для зміни чи припинення зобов'язань унаслідок

об'єктивної неможливості їх виконання [8, с. 44]. Особливо це актуально для довгострокових договорів, у яких ймовірність впливу зовнішніх обставин є значно вищою, а невизначеність породжується як правовими, так і економічними чинниками [9, с. 45].

Водночас не всі зовнішні події, що ускладнюють виконання зобов'язань, є форс-мажором. На практиці трапляються випадки, коли вплив нових обставин не призводить до абсолютної неможливості виконання договору, але суттєво порушує його економічну та правову рівновагу. Саме такі правові явища належать до категорії «істотна зміна обставин», за якої реалізація умов договору залишається фізично можливою, проте критично ускладнюється або втрачає економічний сенс для однієї зі сторін. Так, у пункті 4 ч. 2 ст. 652 ЦК України закріплено принцип покладення ризику істотної зміни обставин на зацікавлену сторону, що може стати підставою для зміни або розірвання договору за рішенням суду[1].

Досліджуючи поняття «ризик істотної зміни обставин», О. Андреєва визначає його як імовірність (можливість) покладення на сторону договору невигідних майнових наслідків, що можуть виникнути на підставі закону або правочину у процесі його виконання в разі істотної зміни обставин, які слугували підставою для укладення цього договору. Такий розвиток подій може порушити майнову рівновагу між сторонами договірних правовідносин. Зокрема, до ознак істотності щодо зміни обставин за договором науковиця відносить: 1) непередбачуваність виникнення таких обставин у момент укладення договору (об'єктивна ознака); 2) тривалість зумовлених обставин (темпоральна ознака); 3) невідворотність; 4) відсутність вини сторін договору щодо їх виникнення (суб'єктивна ознака) [9, с. 49]. Слід зауважити, що в доктрині цивільного права вживання терміна «ризик істотної зміни обставин» має умовний характер. Його зміст полягає не в позначенні самої події, яка за своєю природою є непередбачуваною і виходить за межі звичайного комерційного ризику, а у встановленні межі, за якою такий ризик перестає бути прийнятним і трансформується в підставу для зміни або припинення зобов'язання.

З огляду на зазначене можна зробити висновок, що незначні або короткочасні відхилення від очікуваного перебігу подій, навіть якщо вони створюють певні труднощі у виконанні зобов'язання за договором або знижують його економічну вигідність, не можуть розцінюватись як істотна зміна обставин, оскільки вони залишаються в межах звичайного комерційного ризику, який сторони беруть на себе при укладенні договору.

[1] Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003 № 435-IV // БД «Законодавство України» / ВР України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15 (дата звернення: 27.04.2026).

Ефективне застосування ст. 652 ЦК України можливе лише за умови чіткого розмежування та розуміння правової природи комерційного ризику, істотної зміни обставин та форс-мажору.

Ознака непередбачуваності є одним із ключових критеріїв відмежування істотної зміни обставин від звичайного комерційного ризику. Водночас саме вона зближує інститут істотної зміни обставин із форс-мажором, оскільки в обох випадках йдеться про настання подій, які сторони не могли розумно передбачити на момент укладення договору. На практиці істотна зміна обставин може охоплювати ті самі події, що й форс-мажор. Різниця полягає в тому, що в контексті конкретного договору форс-мажор робить виконання зобов'язань абсолютно неможливим, тоді як істотна зміна обставин лише критично ускладнює його, збільшуючи витрати або мінімізуючи прибутковість для однієї зі сторін [6, с. 52].

Таким чином, межа між комерційним ризиком, істотною зміною обставин та форс-мажором визначається саме ступенем передбачуваності і впливу події на виконання зобов'язання. Якщо ризик є типовим для звичайної господарської діяльності й охоплюється межами звичайного підприємницького передбачення, він визнається комерційним. Натомість у разі непередбачуваності ризику, який призводить до суттєвих змін у виконанні договору, це може бути підставою для перегляду або розірвання договору відповідно до норм чинного законодавства.

Теоретичне розмежування досліджуваних понять має не лише доктринальне, а й практичне значення, оскільки безпосередньо впливає на вирішення спорів щодо належного виконання або звільнення від виконання договірних зобов'язань. Саме судова практика виступає ключовим інструментом конкретизації цих понять, забезпечуючи їх реальне застосування та формування критеріїв відмежування звичайного комерційного ризику від надзвичайних або істотних обставин. Так, задовольняючи апеляційну скаргу та скасовуючи рішення суду першої інстанції, Північний апеляційний господарський суд у постанові від 16 квітня 2024 року у справі № 920/410/23[1] (постановою Верховного Суду від 27 червня 2024 року залишена без змін) зазначив, що виконання робіт із благоустрою в період від 4 січня до 7 лютого 2023 року передбачало типовий вплив зимових температур. Такі погодні умови є звичайними, прогнозованими та підлягали врахуванню сторонами під час узгодження строків договору, особливо з огляду на професійний характер діяльності підрядника.

[1] Постанова Північного апеляційного господарського суду від 16.04.2024 : справа № 920/410/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/118589625 (дата звернення: 27.04.2026).

Суд наголосив, що сезонне промерзання ґрунту не відповідає ознакам істотної зміни обставин, оскільки є передбачуваним. Крім того, суд відхилив аргументи щодо наявності форс-мажору, вказавши на відсутність ознак надзвичайності та документального підтвердження, передбаченого умовами договору.

Водночас Господарський суд Дніпропетровської області у справі № 904/3051/22[1] та колегія суддів Касаційного господарського суду Верховного Суду у справі № 925/155/23[2] визнали військову агресію російської федерації та запровадження воєнного стану непередбачуваними обставинами, які істотно змінили умови виконання договорів. У першій справі істотна зміна була зумовлена втратою економічного сенсу виконання договору, у другій – неможливістю реалізації його мети. Обидва судові рішення демонструють, що критерієм для застосування ст. 652 ЦК України є саме непередбачуваність подій на момент укладення договору.

Аналіз указаних судових рішень свідчить про формування послідовного підходу судової практики до розмежування категорій «комерційний ризик», «істотна зміна обставин» і «форс-мажор». Суди виходять із того, що передбачувані явища, пов'язані зі звичайними умовами господарської діяльності (зокрема сезонне промерзання ґрунту або коливання температури), належать до сфери комерційного ризику та не звільняють сторону від виконання зобов'язань. Натомість обставини, які мають надзвичайний, невідворотний і непередбачуваний характер (як-от воєнні дії або запровадження воєнного стану), розглядаються як підстави для застосування доктрини *rebus sic stantibus* відповідно до ст. 652 ЦК України або інституту непереборної сили. Зазначений підхід забезпечує реалізацію принципу *pacta sunt servanda* в межах обґрунтованого правового ризику, балансуючи між збереженням стабільності договірних відносин та необхідністю їх адаптації до об'єктивних трансформацій зовнішнього середовища.

У сучасних умовах воєнного стану договірна практика трансформується шляхом включення до угод спеціальних воєнних застережень, що безпосередньо змінює межі між комерційним ризиком, форс-мажором та істотною зміною обставин. Певна частина воєнних ризиків переходить до категорії комерційних, тобто таких, які контрагенти

[1] Рішення Господарського суду Дніпропетровської області від 22.11.2022 : справа № 904/3051/22 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/107656456 (дата звернення: 27.04.2026).

[2] Постанова Верховного Суду у складі колегії суддів Касаційного господарського суду від 17.01.2024 : справа № 925/155/23 // Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: https://reyestr.court.gov.ua/Review/116606332 (дата звернення: 27.04.2026).

зобов'язані заздалегідь прорахувати. Наприклад, ігнорування потреби в розробленні альтернативних логістичних шляхів означає, що майбутні труднощі з доставкою визнаватимуться комерційним ризиком сторони договору. Водночас раптова недоступність початкових напрямків постачання внаслідок ведення бойових дій або їх блокування може кваліфікуватись як істотна зміна обставин чи форс-мажор. Аналогічно, прогнозовані коливання валютного курсу належать до комерційного ризику, тоді як його різкі та аномальні стрибки можуть слугувати легітимною підставою для перегляду договірних умов.

Таким чином, форс-мажор охоплює надзвичайні та невідворотні обставини, що повністю унеможливлюють виконання договірного обов'язку і потребують офіційного підтвердження. Натомість істотна зміна обставин характеризується ситуацією, коли реалізація угоди хоч і залишається фізично можливою, але вимагає перегляду умов через непропорційне ускладнення або втрату економічної рівноваги. Комерційний ризик є ймовірністю настання несприятливих подій, яку сторони мають враховувати заздалегідь. Отже, вирішальним критерієм відмежування цих трьох категорій є ступінь їх передбачуваності на момент укладення договору та характер подальшого впливу на зобов'язання: комерційний ризик охоплюється межами звичайного підприємницького передбачення, тоді як форс-мажор та істотна зміна виникають унаслідок обставин, що виходять за його межі та породжують різні правові наслідки.

Із метою забезпечення єдності правозастосування та підвищення рівня правової визначеності пропонуємо розмежовувати зазначені правові категорії за такими критеріями (див. табл. 1).

Таблиця 1

Критерії розмежування правових категорій «комерційний ризик», «істотна зміна обставин», «форс-мажор»

Критерій	**Комерційний ризик**	**Істотна зміна обставин**	**Форс-мажор**
1	2	3	4
Правова природа	Звичайний елемент підприємницької діяльності	Виняткова підстава зміни або розірвання договору	Підстава звільнення від відповідальності
Передбачуваність	Передбачуваний або такий, що міг бути передбачений	Непередбачувана на момент укладення договору	Непередбачуваний
Контроль сторін	Охоплюється сферою підприємницького передбачення	Не залежить від волі сторін	Повністю поза контролем сторін

Закінчення табл. 1

1	2	3	4
Вплив на виконання	Ускладнює або робить менш вигідним виконання	Істотно порушує баланс інтересів сторін	Робить виконання неможливим
Розподіл наслідків	Несе сторона, яка прийняла ризик	Може бути переглянута судом або сторонами	Сторона звільняється від відповідальності
Юридичний наслідок	Виконання договору зберігається	Зміна або розірвання договору	Звільнення від відповідальності за порушення
Зв'язок із принципом *pacta sunt servanda*	Повністю відповідає	Обмежує у виняткових випадках	Не скасовує обов'язку, але звільняє від відповідальності

Запропонована модель дозволяє зробити висновок, що ключовим критерієм розмежування досліджуваних категорій є не сам факт настання несприятливих обставин, а характер їхнього впливу на можливість та умови виконання зобов'язання, а також ступінь їх передбачуваності і контрольованості сторонами.

Комерційний ризик є невід'ємною складовою підприємницької діяльності та покладається на сторону договору як елемент свободи економічного вибору. Натомість істотна зміна обставин виступає винятковим правовим механізмом відновлення порушеного балансу інтересів сторін, тоді як форс-мажор має на меті звільнення від відповідальності за невиконання зобов'язання за умов його об'єктивної неможливості.

Таким чином, співвідношення зазначених категорій проявляється в їх функціональному взаємозв'язку, однак кожна з них має самостійне правове значення та чітко окреслену сферу застосування, що потребує належного врахування у правозастосовній практиці.

Висновки

У результаті проведеного дослідження встановлено, що комерційний ризик, істотна зміна обставин та форс-мажор, попри спільний контекст їх виникнення в договірних правовідносинах, є концептуально відмінними правовими категоріями. Їхня кореляція визначається через такі критерії, як рівень передбачуваності, можливості управління та характер впливу на виконання зобов'язань.

Ключові відмінності між зазначеними категоріями полягають у такому:

1) характер ризику – на момент укладення договору всі три категорії мають імовірнісний характер, проте комерційний ризик є звичайним (алеаторним) елементом підприємницької діяльності, тоді

як істотна зміна обставин та форс-мажор пов'язані з настанням подій, які виходять за межі звичайного підприємницького ризику;

2) передбачуваність – комерційний ризик підлягає оцінці та врахуванню під час підписання договору, тоді як істотна зміна обставин і форс-мажор зазвичай є непередбачуваними та перебувають поза межами контролю суб'єктів господарювання;

3) можливість управління – комерційний ризик контрагент може частково контролювати або мінімізувати за допомогою фінансових стратегій, страхування, диверсифікації активів та інших інструментів ризик-менеджменту, тоді як істотна зміна обставин і форс-мажор повністю перебувають поза контролем сторін і не можуть бути нейтралізовані стандартними засобами управління ризиками;

4) правові наслідки – комерційний ризик не є підставою для перегляду чи припинення договору; істотна зміна обставин може обґрунтовувати адаптацію або розірвання договору в судовому порядку відповідно до ст. 652 ЦК України; форс-мажор слугує підставою для звільнення сторони від відповідальності за порушення зобов'язання.

Встановлено, що форс-мажор характеризується як надзвичайна та непереборна подія, яка об'єктивно унеможливлює виконання зобов'язання. За відсутності ознак такої неможливості, але за наявності істотного порушення економічного балансу сторін застосуванню підлягає інститут істотної зміни обставин відповідно до ст. 652 ЦК України. Якщо ж негативні наслідки могли бути передбачені або підлягали управлінню з боку суб'єкта господарювання, вони належать до сфери комерційного ризику, що не звільняє сторону від відповідальності та не є підставою для перегляду умов договору.

Запропонована аналітична модель розмежування зазначених категорій відображає логіку прогресії впливу обставин на виконання зобов'язання – від звичайного підприємницького ризику до виняткових підстав втручання у договірні відносини, та забезпечує системне розуміння градації правових наслідків.

Отримані результати дозволяють подолати поширену у правозастосовній практиці тенденцію до надмірно широкого тлумачення комерційного ризику як будь-якої несприятливої зміни в економічному середовищі. Такий підхід нівелює значення спеціальних правових інструментів, зокрема передбачених ст. 652 ЦК України. У зв'язку із цим чітке визначення меж комерційного ризику має принципове значення для забезпечення правової визначеності, підвищення передбачуваності цивільного обороту і досягнення справедливого балансу інтересів сторін.

Список бібліографічних посилань: 1. Андреєва О. Особливості прояву ризику у договірному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Юридичні науки.* 2013. № 95. С. 96–99. **2.** Великанова М. М. Ризики в цивільному праві : монографія.

Київ : Алерта, 2019. 378 с. **3.** Донець Л., Романенко Н. Основи підприємництва : навч. посіб. Київ : Центр навч. літ., 2006. 320 с. **4.** Лучко М., Григорук А., Литвин Л. До питання аналізу комерційних та маркетингових ризиків: теоретичний аспект. *Галицький економічний вісник*. 2021. № 5 (72). С. 53–63. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.0. **5.** Чуприна І. В. Поняття та класифікація ризиків у підприємницькій діяльності. *Збірник наукових праць Вінницького національного аграрного університету. Серія: Економічні науки*. 2012. № 4 (70). С. 187–194. **6.** Карнаух Б. Світова фінансова криза, пандемія коронавірусу, війна та що іще (не) вважається істотною зміною обставин (стаття 652 ЦК України). *Ius Modernum*. 2024. № 3. С. 46–68. DOI: https://doi.org/10.31617/3.2024(134)05. **7.** Вишневська О. А. Комерційний ризик як похідна підприємницького ризику. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2016. Вип. 5 (5). С. 106–110. **8.** Примак В. Розірвання договору як спосіб цивільно-правового захисту в кризових умовах. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 5. С. 43–49. DOI: https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.07. **9.** Андреєва О. Цивільно-правова характеристика ризику істотної зміни обставин за договором: поняття та практичне значення. *Юридична Україна*. 2014. № 3. С. 44–50.

Отримано: 13.05.2026

Переглянуто після рецензування: 23.06.2026

Прийнято після доопрацювання: 29.06.2026

Опубліковано: 07.10.2026

References: 1. Andreieva, O. (2013). Peculiarities of risk manifestation in contract law. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Legal Sciences*, *95*, 96–99. **2.** Velykanova, M. M. (2019). *Risks in civil law*. Alerta. **3.** Donets, L., & Romanenko, N. (2006). *Fundamentals of Entrepreneurship*. Educational Literature Center. **4.** Luchko, M., Hryhoruk, A., & Lytvyn, L. (2021). Analysis of commercial and marketing risks: the theoretical aspect. *Galician Economic Journal*, *5*(72), 53–63. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2021.0. **5.** Chupryna, I. V. (2012). Concept and classification of risks in entrepreneurial activity. *Collection of Scientific Papers of Vinnytsia National Agrarian University. Series: Economic Sciences*, *4*(70), 187–194. **6.** Karnaukh, B. (2024). Global financial crisis, the coronavirus pandemic, war and what else is (not) considered a significant change in circumstances (Article 652 of the Civil Code of Ukraine). *Ius Modernum*, *3*, 46–68. https://doi.org/10.31617/3.2024(134)05. **7.** Vyshnevska, O. A. (2016). Commercial risk business risk as a derivative. *Eastern Europe: Economy, Business and Governance*, *5*(5), 106–110. **8.** Prymak, V. (2020). Termination of the contract as a method of civil legal protection in crisis conditions. *Entrepreneurship, Economy and Law*, *5*, 43–49. https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.5.07. **9.** Andreieva, O. (2014). Civil characteristic of the risk of significant change in the

circumstances under the contract: concept and practical meaning. *Legal Ukraine*, *3*, 44–50.

Received: 13 May 2026

Received in revised form: 23 June 2026

Accepted in revised form: 29 June 2026

Published: 7 October 2026

Oksana Krylova,

Limited Liability Company
"Independent Professional Expertises" (Junior Researcher);
ORCID: https://orcid.org/0009-0009-3365-2404,
e-mail: nfe047@gmail.com

The Correlation Between the Legal Categories of "Commercial Risk", "Material Change in Circumstances", and "Force Majeure"

Risk is a fundamental characteristic of entrepreneurial activity and a determining factor in the behavior of business entities in conditions of economic volatility and uncertainty. Commercial risk, as an inherent element of entrepreneurial activity, performs a constructive function when properly forecasted and managed, promoting the adaptability, resilience, and strategic development of business entities. In contrast, a material change in circumstances is objectively unpredictable in nature, goes beyond the scope of normal fluctuations in the business environment, and may necessitate the revision or termination of contractual obligations due to a disruption in the balance of interests between the parties.

This article provides a comprehensive analysis of the correlation between commercial risk, a material change in circumstances, and force majeure in contract law. It summarizes the provisions of national legal doctrine and judicial practice regarding their interrelationship and identifies key issues in the application of the law related to the tendency toward a broad interpretation of commercial risk. It is argued that such a practice complicates the application of the mechanism provided for in Article 652 of the Civil Code of Ukraine and may lead to the unjustified imposition of negative consequences on one of the parties to the contract, creating an imbalance in contractual legal relations.

Based on the conducted research, the author proposes an original approach to distinguishing between these legal categories according to the criteria of predictability, controllability, and the specific nature of their impact on the performance of obligations. It is demonstrated that commercial risk falls within the scope of ordinary business activities and does not constitute grounds for intervention in contractual relations, whereas a material change in circumstances and force majeure are exceptional in nature and necessitate the application of special legal mechanisms.

It is concluded that a clear distinction between commercial risk, a fundamental change in circumstances, and force majeure is a necessary condition for ensuring legal certainty, predictable contractual regulation, and achieving a fair balance of the parties' interests, as well as for preventing the abuse of contractual freedom in legal practice.

Keywords: risk, commercial risk, material change in circumstances, force majeure, contractual obligations.

Цитування (ДСТУ 8302:2015): Крилова О. Кореляція правових категорій «комерційний ризик», «істотна зміна обставин» та «форс-мажор». *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2026. Вип. 3 (114). С. 126–140. DOI: https://doi.org/10.32631/v.2026.3.08.

Citation (APA): Krylova, O. (2026). The Correlation Between the Legal Categories of "Commercial Risk", "Material Change in Circumstances", and "Force Majeure". *Bulletin of Kharkiv National University of Internal Affairs, 3*(114), 126–140. https://doi.org/10.32631/v.2026.3.08.

Подяки: немає.	**Acknowledgements:** None.
Фінансування: це дослідження не отримувало жодного зовнішнього фінансування.	**Funding:** This research did not receive any external funding.
Внесок автора: автор підтверджує свою виключну відповідальність за цю роботу. Автор схвалює цю роботу та бере на себе відповідальність за її цілісність.	**Author contributions:** The author confirms sole responsibility for this work. The author approves this work and takes responsibility for its integrity.
Конфлікт інтересів: автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів.	**Conflict of interest:** The author declares no conflict of interest.
Використання технологій штучного інтелекту: у цьому рукописі автор(и) не використовував інструменти штучного інтелекту. Автор(и) бере на себе відповідальність за оригінальність, точність, достовірність і цілісність рукопису, розуміючи, що подальше виявлення факту використання штучного інтелекту є підставою для відкликання опублікованої статті.	**The use of artificial intelligence technologies:** In this manuscript, the author(s) did not use artificial intelligence tools. The author(s) takes responsibility for the originality, accuracy, authenticity, and integrity of the manuscript, understanding that further detection of the use of artificial intelligence is grounds for retraction of the published article.

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

ВІСНИК Харківського національного університету внутрішніх справ

Збірник наукових праць

Засновник і видавець –
Харківський національний університет внутрішніх справ
Виходить 4 рази на рік
Заснований у грудні 1995 р.

№ 3 (114) 2026

Харків 2026

Збірник належить до категорії «Б» Переліку наукових фахових видань України (наказ Міністерства освіти і науки України від 17.03.2020 № 409) *і є фаховим з юридичних наук* (наказ МОН України від 06.03.2015 № 261) *та з психологічних наук* (наказ МОН України від 27.04.2023 № 491)

Рекомендовано до друку та до поширення через мережу Інтернет Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ, протокол № 2 від 25.09.2026

Редакційна колегія:

Музичук О. М. – д-р юрид. наук, проф., засл. юрист України (Харківський національний університет внутрішніх справ) – головний редактор; **А. Л. Борко** – д-р юрид. наук, проф. (Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова); **О. В. Брусакова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **К. Л. Бугайчук** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. В. Джафарова** – д-р юрид. наук, проф. (ХНУВС); **О. М. Дуфенюк** – д-р юрид. наук, проф. (Львівський державний університет внутрішніх справ); **Я. Ю. Конюшенко** – д-р юрид. наук, доц. (Національна академія внутрішніх справ); **Н. Ч. Нгуіндіп** – канд. юрид. наук, старший наук. співробітник (Університет Дшанга, Камерун); **В. В. Сокуренко** – д-р юрид. наук, проф., член-кор. НАПрН України, засл. юрист України (ХНУВС); **Г. Шимич** – канд. наук у галузі крим. права, доц. (Університет «VITEZ», Боснія і Герцеговина).

© Харківський національний університет внутрішніх справ, 2026

MINISTRY OF INTERNAL AFFAIRS OF UKRAINE

BULLETIN of Kharkiv National University of Internal Affairs

Collection of scientific papers

Founder and publisher –
Kharkiv National University of Internal Affairs
The frequency: 4 issues per year
Founded in December, 1995

No. 3 (Vol. 114) 2026

Kharkiv 2026

The collection belongs to the category "B" of the List of scientific professional editions of Ukraine (order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated from March 17, 2020, No. 409) *and is a professional edition in the field of juridical science and psychological sciences*

Recommended for publishing and distribution through Internet by the Academic Council of Kharkiv National University of Internal Affairs, protocol No. 2 dated from September 25, 2026

Editorial Board:

Muzychuk O. M. – Doctor of Law, Prof., Honored Lawyer of Ukraine (Kharkiv National University of Internal Affairs) – Chief Editor; **A. L. Borko** – Doctor of Law, Prof. (Admiral Makarov National University of Shipbuilding); **O. V. Brusakova** – Doctor of Law, Prof. (KhNUIA); **K. L. Buhaichuk** – Doctor of Law, Prof. (KhNUIA); **O. M. Dufeniuk** – Doctor of Law, Prof. (Lviv State University of Internal Affairs); **O. V. Dzhafarova** – Doctor of Law, Prof. (KhNUIA); **Ya. Yu. Koniushenko** – Doctor of Law, Associate Prof. (National Academy of Internal Affairs); **N. Ch. Nguindip** – Ph.D., Senior Prof. (University of Dschang, Cameroon); **G. Šimić** – Ph.D. in Criminal Law, Associate Prof. (University "VITEZ", Bosnia and Herzegovina); **V. V. Sokurenko** – Doctor of Law, Prof., Corresponding Member of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine (KhNUIA).

© Kharkiv National University of Internal Affairs, 2026

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА; ПОРІВНЯЛЬНЕ ПРАВОЗНАВСТВО; ІСТОРІЯ ПРАВА ТА ДЕРЖАВИ

Галкіна О.
Історико-правові засади розвитку матеріально-технічного забезпечення міліції в контексті формування сучасної системи Національної поліції України 11

Головко Б.
Розвиток військового права Англії XI–XIII ст. 25

Загуменна Ю., Цвєткова М.
Принцип найкращих інтересів дитини в умовах правового режиму воєнного стану: теоретико-правовий аналіз 41

Шульга А.
«Суверенізація» і «десуверенізація» як загальнотеоретичні поняття системної характеристики державного суверенітету 59

Юшкевич О.
Триєдина правова природа категорії «найкращі інтереси дитини» 72

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; СІМЕЙНЕ ПРАВО; МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ У СФЕРІ ПРИВАТНОГО ПРАВА

Жорнокуй Ю.
Корпоративний договір: сучасний стан та перспективи розвитку в контексті оновлення цивільного законодавства 92

Кириченко Т.
Цифрові послуги як об'єкт цивільно-правового регулювання 111

Крилова О.
Кореляція правових категорій «комерційний ризик», «істотна зміна обставин» та «форс-мажор» 126

Піхурець О.
Виклики та перспективи правового регулювання відносин щодо доменних імен в Україні 141

Чалий Ю.
Соціоприродні витоки приватної автономії 160

ТРУДОВЕ ПРАВО; ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Іванов Ю.
Професійна і трудова реабілітація як умова для реалізації особами з інвалідністю права на працю 174

АДМІНІСТРАТИВНЕ ПРАВО І ПРОЦЕС; ФІНАНСОВЕ ПРАВО

Бугайчук К.
Адміністративно-правові засади формування та розвитку внутрішнього безпекового середовища держави 192

Глубоченко С., Музичук О.
Шляхи вдосконалення взаємодії та координації між суб'єктами протидії недоброчесності в судовій системі 207

Івахненко О.
Реабілітаційна допомога як об'єкт адміністративно-правового регулювання в Україні 217

Казанчук І.
Генеза поняття «контроль за законністю діяльності адвоката» та особливості видів його здійснення в адміністративному судочинстві України 229

Кіріка Д., Куліуш Д.
Безпека дорожнього руху як складник національної безпеки України 247

Кобко Є., Петров С.
Волонтерство в умовах воєнного стану: механізм реалізації правових заходів 260

Субота С.
Інституційні форми взаємодії Національної поліції України та волонтерських організацій в умовах воєнного стану 273

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

Бараш Є.
Система принципів кримінально-виконавчої політики України: концептуальна модель в умовах глобалізаційних викликів 289

Гораш О.
Транснаціональний злочин: поняття, межі, джерела протиправності 308

Швець Ю.
Фінансування найманства та підривної діяльності проти України як прояви злочинного обігу активів: кримінологічний аналіз стану 324

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

Артюшенко Я.
Поняття та види вербальних слідчих (розшукових) дій 341

Вуйма А., Соколенко Т.
Організаційно-тактичні особливості отримання зразків для проведення експертизи 356

Галич А.
Поняття та ознаки віртуальних активів у доктрині кримінального процесу ... 369

Караман К.
Знання спеціаліста в дослідженні цифрових слідів: роль і форми застосування ... 388

Лепей М.
Теоретико-процесуальна природа і тактичне забезпечення судової експертизи у кримінальному розслідуванні ... 401

Макарова О.
Процесуальна автономія понятого у кримінальному процесі України: проблеми нормативної регламентації та відповідальності ... 412

Романаускас К., Чиж А.
Планування в розслідуванні злочинів у сфері надання професійної правничої допомоги ... 428

Твердохліб В.
Висновок спеціаліста щодо ідентифікації зброї, бойових припасів, вибухових речовин, вибухових пристроїв, слідів вибуху або пострілу ... 442

Фоміна Т., Гудзь Т., Пчеліна О., Глобенко Г.
Закриття кримінального провадження в разі відмови потерпілого від обвинувачення: конституційно-правовий вимір ... 458

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ НАПРЯМ

Куракін О., Радзівілл О.
Право Європейсько Союзу в контексті постмодерних світоглядних змін ... 483

Філіпська Н.
Міжнародно-правові стандарти та національні механізми захисту прав осіб з обмеженими можливостями в умовах збройного конфлікту ... 497

ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ; ВІЙСЬКОВЕ ПРАВО

Найда В., Стецюк А.
Трансформація ролі та статусу жінки в секторі безпеки й оборони в умовах воєнного стану ... 511

Ніколаєнко Б., Бодюл Є.
Еволюція категоризації критичної інфраструктури України за європейськими вимогами стійкості ... 526

НАШІ АВТОРИ ... 540

ДО УВАГИ АВТОРІВ ... 544

Періодичні наукові видання Харківського національного університету внутрішніх справ ... 544

CONTENT

THEORY AND PHILOSOPHY OF LAW; COMPARATIVE LAW; HISTORY OF LAW AND STATE

Halkina O.
Historical and Legal Foundations for the Development of Logistical Support for the Militia within the Framework of Establishing the Modern System of the National Police of Ukraine *(Ukr)* 11

Holobko B.
The Development of English Military Law in the 11th–13th Centuries *(Ukr)* ... 25

Zahumenna Yu., Tsvietkova M.
The Principle of the Best Interests of the Child Under a Legal Regime of Martial Law: A Theoretical and Legal Analysis *(Ukr)* 41

Shulha A.
"Sovereignization" and "Desovereignization" as General Theoretical Concepts for the Systemic Definition of State Sovereignty *(Ukr)* 59

Yushkevych O.
The Triune Legal Nature of the Category of "The Best Interests of the Child" *(Ukr)* 72

CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL AND LEGAL DIRECTION IN THE SPHERE OF PRIVATE LAW

Zhornokui Yu.
Corporate Agreement: Current Status and Prospects for Development in the Context of Civil Law Reform *(Ukr)* 92

Kyrychenko T.
Digital Services as a Subject of Civil Law Regulation *(Ukr)* 111

Krylova O.
The Correlation Between the Legal Categories of "Commercial Risk", "Material Change in Circumstances", and "Force Majeure" *(Ukr)* 126

Pikhurets O.
Challenges and Prospects for the Legal Regulation of Domain Name Relations in Ukraine *(Ukr)* 141

Chalyi Yu.
The Socio-Natural Origins of Private Autonomy *(Ukr)* 160

LABOR LAW; SOCIAL GUARANTEEING LAW

Ivanov Yu.
Vocational and Occupational Rehabilitation as a Prerequisite for People with Disabilities to Exercise Their Right to Work *(Ukr)* 174

ADMINISTRATIVE LAW AND PROCEDURE; FINANCIAL LAW

Buhaichuk K.
Administrative and Legal Foundations for the Formation and Development of a State's Internal Security Environment *(Ukr)* 192

Hlubochenko S., Muzychuk O.
Ways to Improve Interaction and Coordination Among Entities Combating Misconduct in the Judicial System *(Ukr)* 207

Ivakhnenko O.
Rehabilitation Assistance as a Subject of Administrative and Legal Regulation in Ukraine *(Ukr)* 217

Kazanchuk I.
The Origins of the Term "Control Over the Legality of a Lawyer's Activities" and the Characteristics of Its Implementation in Ukraine's Administrative Justice System *(Ukr)* 229

Kirika D., Kuliush D.
Road Safety as a Component of Ukraine's National Security *(Ukr)* 247

Kobko Ye., Petrov S.
Volunteering Under Martial Law: Mechanisms for Implementing Legal Measures *(Ukr)* 260

Subota S.
Institutional Forms of Cooperation Between the National Police of Ukraine and Volunteer Organizations Under Martial Law *(Ukr)* 273

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; PENAL LAW

Barash Ye.
The System of Principles of Ukraine's Correctional Policy: A Conceptual Model in the Context of Globalization Challenges *(Ukr)* 289

Horash O.
Transnational Crime: Concept, Scope, and Sources of Illegality *(Ukr)* 308

Shvets Yu.
Financing of Mercenary Activities and Subversive Activities Against Ukraine as Manifestations of Criminal Asset Trafficking: A Criminological Analysis of the Current Situation *(Ukr)* 324

CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINALISTICS; FORENSIC EXAMINATION; OPERATIVE AND SEARCH ACTIVITY

Artiushenko Ya.
The Concept and Types of Verbal Investigative (Inquiry) Actions *(Ukr)* 341

Vuima A., Sokolenko T.
Organizational and Tactical Aspects of Collecting Samples for Forensic Examination *(Ukr)* 356

Halych A.
The Concept and Characteristics of Virtual Assets in Criminal Procedure Doctrin *(Ukr)* 369
Karaman K.
Expert Knowledge in the Analysis of Digital Traces: Role and Forms of Application *(Ukr)* 388
Lepei M.
The Theoretical and Procedural Nature and Tactical Support of Forensic Examination in Criminal Investigations *(Ukr)* 401
Makarova O.
Procedural Autonomy of the Witness in Ukraine's Criminal Proceedings: Issues of Regulatory Framework and Liability *(Ukr)* 412
Romanauskas K., Chyzh A.
Planning in the Investigation of Crimes in the Field of Professional Legal Assistance *(Ukr)* 428
Tverdokhlib V.
Expert Conclusion on the Identification of Weapons, Ammunition, Explosive Substances, Explosive Devices, and Traces of an Explosion or Gunshot *(Ukr)* 442
Fomina T., Gudz T., Pchelina O., Hlobenko H.
Dismissal of Criminal Proceedings in Cases Where the Victim Withdraws the Charges: A Constitutional and Legal Perspective *(Ukr)* 458

INTERNATIONAL AND LEGAL AREA

Kurakin O., Radzivill O.
European Union Law in the Context of Postmodern Worldview Changes *(Ukr)* 483
Filipska N.
International Legal Standards and National Mechanisms for Protecting the Rights of Persons with Disabilities in Situations of Armed Conflict *(Ukr)* 497

NATIONAL SECURITY LAW; MILITARY LAW

Naida V., Stetsiuk A.
Transformation of Women's Roles and Status in the Security and Defense Sector Under Martial Law *(Ukr)* 511
Nikolaienko B., Bodiul Ye.
The Evolution of the Categorization of Ukraine's Critical Infrastructure in Accordance with European Resilience Requirements *(Ukr)* 526

OUR AUTHORS *(UKR)* 540

TO AUTHORS' ATTENTION *(UKR)* 544
of Kharkiv National University of Internal Affairs *(Ukr)* 544